

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՍԼԱՄԸ «ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

2010 թ. վերջերից, իսկ ավելի ստույգ՝ 2011 թ-ից ի վեր, արաբական մի շարք երկրներում սկիզբ առան հակակառավարական բողոքի աննախադեպ ցույցեր, որոնք հայտնի դարձան «արաբական գարուն» անունով: Մասնավորապես Եգիպտոսում, Թունիսում, Լիբիայում և Եմենում դրանք ուղեկցվեցին իշխանափոխությամբ, իսկ այլ երկրներում՝ հասարակական-քաղաքական հուժկու շարժումներով: Դրանք չունեին հստակ առաջնորդներ, առաջնորդող քաղաքական ուժեր, չէին ղեկավարվում մշակված հայեցակարգերով: Դրանցում ամենահանգուցային ուժը երիտասարդությունն էր, իսկ համացանցը՝ այն հենքը, որը նպաստեց համախմբմանն ու պայքարի հետագա ծավալմանը: Միտված լինելով հասարակական-քաղաքական բարեփոխումների իրականացմանն ու ժողովրդավարության հաստատմանը՝ «արաբական գարունն» իրականում որոշակիորեն բարդ, խրթին ու հակասական իրավիճակներ ստեղծեց արաբական աշխարհում, որոնք դեռևս հանգուցալուծման փուլում են: «Արաբական գարնան» արդյունքում մեծացավ արտաքին գործոնի նշանակությունն արաբական երկրների ներքաղաքական գործընթացներում: Նորանոր քննարկումներ ծավալվեցին Մերձավոր Արևելքի արդիականացման հարցի շուրջ¹:

«Արաբական գարնան» առնչվող դեպքերի արդյունքում հազարավոր անմեղ մարդիկ զոհվեցին, փախստական դարձան, կորցրեցին իրենց տները: Արաբական մի շարք երկրներ կրեցին տնտեսական ու նյութական վիթխարի կորուստներ: Ներքաղա-

¹ Մանրամասն տե՛ս Գ. Գևորգյան, Մերձավոր Արևելքի արդիականացման խնդիրը. «արաբական գարունը» և Եգիպտոսը, Ժամանակակից Եվրասիա, Մերձավոր Արևելք. Քաղաքական փոխակերպումներ, հատոր II (1), Երևան, 2013, էջ 10-29:

քական լարվածությամբ հիմնականում առանձնացան Թունիսը, Եգիպտոսը, Լիբիան, Եմենը, Սիրիան, Բահրեյնը, որոշ չափով՝ Հորդանանը, Լիբանանը, Մարոկկոն և այլն: Մասնավորապես սիրիական ճգնաժամը վերաճեց միջազգային հակամարտության:

«Արաբական գարնան» գործընթացների բնորոշ կողմերից մեկը դարձավ իսլամական գործոնի, այլ կերպ ասած՝ «քաղաքական իսլամի», ինչպես նաև սալաֆիական հոսանքների և քրիստոնեական խմբավորումների ակտիվացումը: Իսլամի դաշտում գործող տարաբնույթ ուղղությունները միմյանցից տարբերվում էին թե՛ հայեցակարգային, թե՛ ռազմավարական առումներով: Արաբական վարչակարգերին ընդդիմադիր և «քաղաքական իսլամը» ներկայացնող իսլամամետ ուժերը նախքան «արաբական գարունը» հիմնականում գործել են վտարանդիության մեջ, ընդհատակում կամ կիսաօրինական դաշտում: Նրանք միշտ էլ եղել են տվյալ երկրի հասարակական-քաղաքական խճանկարի մասը և ունեցել են համախոհների լայն շրջանակներ: Հակակառավարական շարժումներին իսլամամետներն արձագանքեցին ավելի ուշ, իսկ հետագայում, առանձին երկրներում, իշխանության եկան: Այս առումով հատկապես հետաքրքիր են «արաբական գարնան» ավանգարդներ համարվող Թունիսի և Եգիպտոսի օրինակները²:

«Արաբական գարունը» սկսվեց Թունիսից և կապված է 2010 թ. դեկտեմբերի 17-ին թունիսցի երիտասարդ Մուհամեդ Բուազիզի ինքնահրկիզման հետ: Վերջինս այդ քայլին էր դիմել՝ բողոքելով ոստիկանության գործողությունների դեմ, երբ նրան արգելվել էր փողոցում զբաղվել բանջարեղենի վաճառքով: Համաժողովրդական հուզումների արդյունքում (որ հայտնի են «Հասմիկների հեղափոխություն» անվամբ) 2011 թ. հունվարի 14-ին նախագահ Զինեդդին Բեն Ալին 23 տարի երկիրը ղեկավարելուց հետո հեռացավ իշխանությունից: Ինը ամիս անց Թունիսում հոկտեմբերի 23-ին տեղի ունեցան խորհրդարանական ընտրություններ, որոնց արդյունքում հաղթանակ տարավ 1981 թ. հիմնված չափավոր իսլամամետ «Ան-Նահդա» («Վերածնունդ») կուսակցությունը: Վերջինս անցումային խորհրդարանի 217 տեղերից զբաղեցրեց 89-ը (մոտ 41 տոկոս)³: Հաջորդ տեղերը զբաղեցրեցին

² Հարկ է նշել, որ նախքան «արաբական գարունը» իսլամամետները հաղթանակ տարան Պաղեստինի Ինքնավարությունում: Այստեղ 2006 թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում հաղթանակ տարավ իսլամամետ «Համալը» առաջ անցնելով իշխող «Ֆաթհին»:

³ Մանրամասն տե՛ս Anna Mahjar-Bardussi, Tunisia after the Elections. Part I: A Guide to Interpreting the Elections Results, <http://www.memri.org/report/en/print5924.htm>, December 16, 2011. Inquiry & Analysis Series Report No. 774.

ծախակողմյան ուղղվածությամբ «Հանրապետական կոնգրեսը» (29 մանդատ), «Ազգային պետիցիան» (26 մանդատ) և «Աշխատանքի և ազատության ժողովրդավարական ֆորումը» («Էթաքաթոլ») (20 մանդատ): «Ան-Նահդան» դաշինք կազմեց քաղաքական աշխարհիկ ուժերի հետ: Նորընտիր խորհրդարանը 2011 թ. դեկտեմբերի 12-ին անցումային շրջանի նախագահ ընտրեց միասնական թեկնածու Մունսիֆ Ալ-Մարգուկիին, ով դեկտեմբերի 14-ին անցումային շրջանի վարչապետ նշանակեց «Ան-Նահդայի» գլխավոր քարտուղար Համադի Ջեբալիին⁴:

Թունիսում ազատ ընտրությունների և այդքան ակտիվ մասնակցության փաստն աննախադեպ էր: Աշխարհիկ երկիր համարվող Թունիսում ընտրությունը կանգ առավ չափավոր իսլամամետ «Նահդայի» վրա: Կուսակցության առաջնորդը՝ երկար տարիներ Անգլիայում վտարանդիության մեջ ապրած ազդեցիկ քաղաքական գործիչ Ռաշիդ Ալ-Ղաննուշին մինչ այդ թունիսյան հասարակությանը շատ պարզ հասկացնել տվեց, որ իշխանության գալու դեպքում իրենք չեն ձգտելու ստեղծել շարիաթական պետություն, այլ նախապատվությունը տալու են թուրքական մոդելին՝ եզրեր փնտրելով իշխող «Արդարություն և զարգացում կուսակցության» քաղաքականության հետ, ինչը ենթադրում էր՝ բազմակարծություն, բազմակուսակցականություն, տնտեսության զարգացում և այլն⁵: Ղաննուշին նույնիսկ նշեց, որ համագործակցելու է քաղաքական ու քաղաքացիական ուժերի հետ՝ Թունիսը օրենքի պետություն դարձնելու համար⁶:

«Ան-Նահդան», որ 1992 թ-ից ի վեր չէր մասնակցել Թունիսի քաղաքական գործընթացներին, նախքան իշխանության գալը կարողացավ շատ ճկուն դիսկուրս վարել՝ քննադատելով կրոնաքաղաքական պահպանողական և արմատական ուժերին, աջակցություն հայտնելով ժողովրդավարական արժեքներին ու մարդու հիմնարար իրավունքներին, հավաստիացնելով, որ գիտակցում է շարիաթականացման ոչ շահեկան հետևանքները երկրի հիմնական եկամուտներն ապահովող զբոսաշրջության զարգացման համար: Ղաննուշին հայտարարեց, որ ընտանեկան օրենսգիրքը կհենվի շարիաթի վրա, սակայն կարգելվի բազմակնությունը, դպրոցներում հիջաբի արգելք գոյություն չի ունենա, կնոջ և

⁴ Veyssel Ayhan, Results of the Tunisian Constituent Assembly Elections: Winners and Losers, <http://www.orsam.org.tr/en/showArticle.aspx?ID=887>

⁵ Profile. Tunisia's Ennahda Party, <http://www.bbc.co.uk> 25 October 2011

⁶ What role for the Islamists?, Al-Ahram weekly on-line, 27 January – 2 February 2011 Issue No. 1033, <http://weekly.ahram.org.eg>

տղամարդու միջև կհաստատվի հավասարություն, շարիաթով ամրագրված քարկոծումը և անդամահատումը չեն դիտարկվի որպես պատժամիջոցներ և այլն⁷:

Սակայն նույնիսկ չափավոր հայացքներ ունեցող «Ան-Նահդայի» հաղթանակը որոշակի մտահոգություն ստեղծեց Թունիսի աշխարհիկ շրջանակներում: Ասվածի ապացույցն այն բուռն ու բացասական արձագանքն էր, որ հաջորդեց կուսակցության գլխավոր քարտուղար, իսկ հետագայում վարչապետ Համադ Ջեբալիի՝ «վեցերորդ խալիֆայության» (հինգերորդն օսմանյանն էր, որը կործանվեց 1924 թ-ին) դարաշրջանի սկսվելու մասին արված հայտարարությանը, որով նկատի էր առնվում Թունիսը: Հասարակության ազատական և աշխարհիկ շերտերի մտավախությունը փարատելու համար հետագայում թե՛ «Ան-Նահդայի», թե՛ իշխող դաշինքի մաս կազմող ուժերի կողմից հնչած գնահատականը համարվեց թյուրլմբոնում⁸:

Հարկ է նշել, որ Թունիսում հեղափոխությունից և իսլամամետների՝ իշխանության գալուց հետո երկրում կայունությունը չվերականգնվեց: Թունիսում մի կողմից աննախադեպ ակտիվացան սալաֆիական խմբավորումներն ու շարժումները, որոնք սկսեցին կոշտ ձևով պայքարել Թունիսը շարիաթական պետություն դարձնելու համար⁹: Մյուս կողմից՝ մեծ թափ ստացան աշխարհիկ հենք ունեցող քաղաքացիական շարժումները: 2013 թ. փետրվարի 6-ին աշխարհիկ ընդդիմադիր Բելաիդ Շուքրիի սպանությունից հետո Թունիսում սկիզբ առան հակակառավարական նոր ցույցեր, որոնց արդյունքում փետրվարի 19-ին Ջեբալին հրաժարական տվեց: Ի վերջո, ազգային երկխոսության արդյունքում 2014 թ. հունվարին իշխող դաշինքի և ընդդիմադիրների միջև համաձայնություն ձեռք բերվեց: Գործող իշխանությունը որպես զիջում իր լիազորությունները փոխանցեց արհեստավարժների կառավարությանը: Անցումային շրջանի նոր վարչապետ դարձավ արդյունաբերության նախարար Մեհդի Ջոմասան¹⁰: «Ան-Նահդայի» դեմ հասարակական դժգոհությունների ալիքին հընթացս շարունակվում են խմորումները կուսակցության ներսում: Առանձին գնա-

⁷ Rajaa Basly, The future of al-Nahda in Tunisia, <http://carnegieendowment.org> (April 20, 2011).

⁸ Ennahda Discourse: The Sixth Caliphate or Misunderstanding?, <http://www.tunisia-live.net> (16 November, 2011).

⁹ Tunisia's Nahda-led government takes on the Salafist challenge, <https://www.middleeastmonitor.com> (20 March, 2013).

¹⁰ Tunisia PM Ali Larayedh hands over to Mehdi Jomaa, <http://www.bbc.co.uk> (9 January, 2014).

հատականների համաձայն՝ չի բացառվում, որ 2014 թ. աշնանը նախագահական և խորհրդարանական ընտրություններում «Ան-Նահդան» պարտություն կրի¹¹:

Նշենք, որ թունիսյան հեղափոխությունն առաջինն անդրադարձավ Եգիպտոսի վրա, որտեղ 2011 թ. հունվարի 25-ից սկիզբ առան հակակառավարական լայնածավալ ցույցեր ու հանրահավաքներ: Որոշ ժամանակ անց նախագահ Հոսնի Մուբարաքը (1980–2011 թթ.) հայտարարեց, թե պատրաստ է անմիջապես հեռանալ, սակայն մտավախություն ունի, որ երկիրը կհայտնվի քաոսի մեջ, իսկ իշխանությունն անմիջապես իրենց ձեռքը կվերցնեն «Մուսուլման եղբայրները»¹²: Սակայն հեղափոխական իրավիճակի արդյունքում փետրվարի 11-ին Մուբարաքը հրաժարական տվեց:

Թվում էր, թե հակակառավարական հուզումները Եգիպտոսի տարբեր քաղաքներում ու շրջաններում կարող էին կազմակերպել հասարակության ծանրակշիռ շրջանակներում լայն ժողովրդականություն վայելող 1928 թ. ստեղծված «Մուսուլման եղբայրները»¹³, որի գործունեությունն արգելվել էր դեռևս 1954 թ.՝ այն ժամանակ վարչապետ, իսկ 1956–1970 թթ. Եգիպտոսի նախագահ Գամալ Աբդել Նասերի դեմ իրականացված մահափորձից հետո: Սակայն հեղափոխական շարժման սոցիալական հենարանը ոչ թե իսլամամետներն էին կամ վարչակարգի ավանդական աշխարհիկ ընդդիմադիր ուժերը՝ Ալ-Վաֆդը, Ալ-Ղադդը և այլն, այլ հիմնականում երիտասարդության այն իրազեկ ու կրթված շրջանակները, ովքեր հնարավորություն ունեին օգտվելու համացանցից, հետևաբար և՛ սոցիալական ցանցերից (մասնավորապես՝ Facebook և Twitter), ինչն էլ համախմբման վճռորոշ ազդակ դարձավ:

Հատկանշական է, որ արաբական երկրների հասարակությունների մեծամասնությունը հենց երիտասարդներն են, որոնք

¹¹ Տե՛ս А. Быстрова Тунис: внутривластные проблемы “Ан-Нахды”, <http://www.iimes.ru> (6 мая, 2014).

¹² Մասնավորապես Հոսնի Մուբարաքի իշխանության շրջանում (1980–2011 թթ.) կառույցը գործել է կիսաօրինական դաշտում, 1984 թ.-ից մասնակցել խորհրդարանական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին տարբեր դաշինքների կազմում և «անկախ» թեկնածուների միջոցով՝ շարունակելով առճակատման մեջ լինել իշխանությունների հետ: 2000 թ. խորհրդարանական ընտրություններում Մուսուլման եղբայրները Եգիպտոսի բարձրագույն օրենսդիր մարմնում ստացան 17, իսկ 2005-ին՝ 88 տեղ: Իսկ ամենավերջին՝ 2010-ի ընտրությունները բոլորտեցին:

¹³ Eric Trager, The Unbreakable Muslim Brotherhood: Grim Prospects for a Liberal Egypt, Foreign Affairs, September–October 2011, <http://www.washingtoninstitute.org>

անմիջականորեն բախվում են հիմնական սոցիալական խնդիրներին (աղքատություն, գործազրկություն, ցածր աշխատավարձ, կոռուպցիա, կաշառակերություն, սոցիալական անհավասարություն, հովանավորչություն և այլն): Արդյունքում Ապրիլի 6-ի շարժումն¹⁴ առաջ քաշեց երկրում վարչակարգի անհապաղ հրաժարականի և քաղաքական ու սոցիալական բարեփոխումներ իրականացնելու պահանջներ:

Աստիճանաբար բողոքի հակակառավարական ակցիաները սկսեցին համալրվել սոցիալական ու գաղափարական նորանոր շերտերով: Դրանց միանալու հրամայականը գիտակցեցին նաև «Մուսուլման եղբայրները», որոնք այդ փուլում, բնականաբար, չէին կարող լայն օրակարգ բերել իսլամիզմի իրենց հռետորաբանությունը, քանի որ շարժումն առաջ էր քաշում համընդհանուր, լայն գաղափարներ, որոնց կողմ էին Եգիպտոսի շարքային քաղաքացիները՝ հանուն մարդու իրավունքների և ժողովրդավարական ազատությունների: «Մուսուլման եղբայրներին» այլ բան չէր մնում, քան խոսել իսլամական ժողովրդավարությունից¹⁵:

Իշխանափոխությունից հետո «Մուսուլման եղբայրներ» շարժումն օրինականացվեց¹⁶: Ստեղծվեց շարժման քաղաքական կամ քաղաքացիական թևը՝ «Ազատություն և արդարություն» անունով, որի առաջնորդ դարձավ շարժման ղեկավարներից Մուհամմադ Մուրսին: Վերջինս փորձեց փարատել իսլամիզմից զգուշացողների մտավախությունը՝ նշելով, որ իրենք մտադիր չեն թեոկրատ պետություն ստեղծել և փորձելու են համագործակցել աշխարհիկ ուժերի հետ¹⁷: 2011–2012 թթ. Եգիպտոսի խորհրդարանական ընտրություններում «Ազատություն և արդարությունը» հավաքեց ձայների մեծամասնությունը¹⁸, իսկ որոշ ժամանակ անց Մուհամմադ Մուրսին հաղթեց 2012 թ. նախագահական ընտրություններում՝ առաջ անցնելով իր հակառակորդին՝ նախկին վար-

¹⁴ Ապրիլի 6-ը երիտասարդական շարժում է, որ ստեղծվել էր դեռևս 2008 թ.-ի գարնանը Facebook սոցիալական ցանցում՝ աջակցելու եգիպտական Ալ-մահալա Ալ-քուրա քաղաքի աշխատավորներին, որոնք ծրագրել էին ապրիլի 6-ին գործադուլ կազմակերպել:

¹⁵ Egypt's Muslim Brotherhood Faces Prospect of Democracy Amid Internal Discord <http://www.washingtonpost.com> (21 February, 2011).

¹⁶ Egypt Declares Muslim Brotherhood Legal, Voice of America, <http://www.voanews.com> (6 June, 2011).

¹⁷ Egypt: Muslim Brotherhood Sets up New Party, <http://www.bbc.co.uk> (30 April, 2011).

¹⁸ Egypt's Parliamentary Elections End; Muslim Brotherhood Wins Majority, <http://www.christianpost.com> (6 January, 2012).

չապետ և զինվորական Ահմադ Շաֆիկին, ով ներկայացնում էր քաղաքական դաշտի աշխարհիկ հատվածը¹⁹:

Հետհեղափոխական շրջանում Եգիպտոսում անկախությունից հետո իսլամիզմն առաջին անգամ հաղթանակ տարավ: Եգիպտոսի խորհրդարանի մաս կազմեցին նաև սալաֆիական ուժերը՝ ի դեմս «Նուռ» շարժման²⁰: Սակայն որոշ ժամանակ անց պարզ դարձավ, որ «Մուսուլման եղբայրները» չկարողացավ արդարացնել հեղափոխության հույսերը: Շոշափելի առաջընթաց չգրանցվեց ո՛չ երկրի տնտեսության կայունացման, ո՛չ ժողովրդավարության ասպարեզում: Հատկապես ճակատագրական եղավ Եղբայրների կողմից մշակված նոր Սահմանադրության նախագիծը, որն աննախադեպ ընդլայնում էր նախագահի լիազորությունները՝ հետընթաց գրանցելով հեղափոխության պահանջներից²¹: Թույլ տրված բազմաթիվ սխալների պատճառով թե՛ Մուրսիի, թե՛ Եղբայրների հեղինակությունը սկսեց անկում ապրել²²: Հ. Մուբարաքի իշխանափոխությունից ի վեր սկիզբ առած ներքաղաքական անկայնությունն այդպես էլ չհաղթահարվեց: Ի վերջո, հասարակության շրջանում իսլամիզմի հարցում դժգոհությունները լավագույնս օգտագործեցին զինվորականները, ովքեր Մուբարաքի իշխանափոխությունից հետո կարողացան բավական երկար ժամանակ՝ թե՛ մինչև նոր իշխանության ձևավորումը, թե՛ դրանից հետո, պահպանել կառավարման լծակները: Զինվորականների կազմակերպած պետական հեղաշրջման արդյունքում 2013 թ. հուլիսի 3-ին Մուհամմադ Մուրսին մոտ մեկ տարի պաշտոնավարելուց հետո հեռացվեց իշխանությունից և ձերբակալվեց: Բախումների արդյունքում «Մուսուլման եղբայրներ» շարժման բազմաթիվ անդամներ մահացան, շատերը՝ ձերբակալվեցին: Մուրսիի պաշտոնանկության մասին հայտարարեց Աբդ Ալ-Ֆաթահ Ալ-Սիսիսն՝ Եգիպտոսի բանակի գերագույն հրամանատարը, ով մտադիր էր երկրի նախագահ դառնալ: Անցումային շրջանի ժամանակավոր նախագահ նշանակվեց Սահմանադրական դատարանի նախագահ Ադլի Ալ-Մանսուրը: Հայտարարվեց

¹⁹ Muslim Brotherhood's Mohammed Morsi Wins Egypt's Presidential Race, <http://www.theguardian.com> (24 June, 2012).

²⁰ Եգիպտոսում սալաֆիականության մասին տե՛ս Khalil Al-Anani, Pious Ways to Politics: The Rise of Political Salafism in Post-Mubarak Egypt, <https://www.academia.edu>

²¹ S՜էս Draft of the Constitution of the Arab Republic of Egypt, http://www.constitutionnet.org/files/2012.09.20_-_draft_constitution_-_english.pdf

²² Morsi and Muslim Brotherhood Have Failed, <http://www.spiegel.de> (2 July, 2013).

նոր ընտրությունների անցկացման մասին²³: 2013 թ. հունվարի 14–15–ին Եգիպտոսի քաղաքացիները քվեարկեցին նոր Սահմանադրության օգտին (98,1 տոկոս)²⁴, որն ավելի մոտ էր Մուբարաքի շրջանում գոյություն ունեցող Սահմանադրությանը²⁵: 2013 թ. Եգիպտոսի դատարանն արգելեց «Մուսուլման եղբայրների» գործունեությունը: 2014 թ. մայիսի 26–28–ը անցկացված նախագահական ընտրությունների արդյունքում Ալ–Սիսին ձայների մեծամասնությամբ (92,9 տոկոս՝ 23 264 306 ձայն) ընտրվեց Եգիպտոսի նախագահ և հունիսի 8–ին ստանձնեց իր պարտականությունները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Թունիսի և Եգիպտոսի օրինակներն ի ցույց դրեցին, որ «արաբական գարնան» գործընթացներում առանձնահատուկ դեր խաղացին իսլամի քաղաքականացման դրսևորումները, որոնք նպատակ ունեին հետհեղափոխական շրջանի գաղափարախոսական և քաղաքական բացը լցնել իսլամիզմով: Արաբական մի շարք երկրներում հասարակության շատ ու շատ շերտեր համոզված էին, որ իսլամական սկզբունքների որոշակի կամ նույնիսկ ամբողջական ներդրմամբ հնարավոր կլիներ լուծել սոցիալ–տնտեսական և քաղաքական այն բարդ ու խրթին հիմնահարցերը, որոնք ձևավորվել էին տասնամյակների ընթացքում: Իսլամամետների հաջողությունը կապված էր նաև այն փաստի հետ, որ անկախության ձեռքբերումից հետո արաբական իսլամական մի շարք երկրներում իշխանության եկած աշխարհիկ վերնախավը, ներմուծելով եվրոպական արժեքներ, այդպես էլ չկարողացան լիովին արդարացնել սեփական հասարակությունների հույսերը: Ամեն պարագայում, իսլամամետների իշխանության գալը պատահական չէր, քանի որ մասնավորապես Եգիպտոսում հասարակության բավական լայն շրջանակներ աչքի էին ընկնում կրոնասիրությամբ և կրոնապետության ջատագովությամբ:

- «Արաբական գարնան» ավանգարդներ համարվող Թունիսն ու Եգիպտոսը դարձան այն երկրները, որտեղ հետհեղափո-

²³ Egyptian Army Ousts Morsi, Orders New Elections <http://www.usatoday.com> (4 July, 2013).

²⁴ Official Vote Result: 98.1% Approves Egypt's Post-June 30 Constitution, Ahram Online, Saturday 18 Jan 2014

²⁵ Sisi Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, <http://www.sis.gov.eg/Newvr/Dustor-en001.pdf>

խական շրջանում հաղթանակ տարավ «քաղաքական իսլամը»: Թվում էր, որ թե՛ Թունիսում և թե՛ Եգիպտոսում իսլամամետների իշխանության գալը շահեկան էր պահպանողական և արմատական սալաֆիական կրոնաքաղաքական ուժերին հակազդելու առումով, սակայն վերջիններիս առաջխաղացումն աստիճանաբար ընդլայնվեց:

- Թե՛ Թունիսի և թե՛ Եգիպտոսի օրինակներն ի ցույց դրեցին, որ իսլամամետները չկարողացան լուծել գոյություն ունեցող հիմնահարցերը և պահպանել այն հեղինակությունը, որն ունեին նախքան հեղափոխությունները: Իշխանափոխության հետևանքով ձևավորված նոր վարչակարգերը չկարողացան լիովին արդարացնել սեփական հասարակության հույսերը: Սկիզբ առած նորանոր դժգոհություններն ու հիասթափությունները դարձան սոցիալ-քաղաքական վայրիվերումների պատճառ:

- Իսլամամետների և աշխարհիկների առճակատումը թե՛ Եգիպտոսում և թե՛ Թունիսում դարձավ անխուսափելի՝ փաստելով, որ արաբական երկրների նորագույն շրջանի պատմությանը միշտ էլ բնորոշ է եղել պայքարը զարգացման կրոնաքաղաքական և աշխարհիկ ուղղությունների միջև:

- Եգիպտոսում 2014 թ. զինվորականների՝ իշխանության գալն ի ցույց դրեց, որ «արաբական գարունը» չկարողացավ արմատական փոփոխություններ անել արաբական երկրների հասարակական և քաղաքական համակարգերում: Իսլամամետների իշխանության գալը կարելի է բնորոշել որպես անցումային շրջանի իրողություն: Արաբական հասարակությունները սկսեցին խորհել նախքան հեղափոխություններն ունեցած առավելությունների մասին և սկսեցին երազել նախկին իրադրությունը վերականգնելու մասին:

- «Արաբական գարնան» գործընթացներում նոր թափ ստացած իսլամիստական ուժերին էական օժանդակություն ցուցաբերեցին արտաքին դերակատարները (թե՛ իսլամական աշխարհի ներսից, թե՛ դրա սահմաններից դուրս):

- «Արաբական գարնան» արդյունքում իշխանության եկած իսլամամետ ուժերի սխալերը, բացթողումներն ու ձախողումներն ի ցույց դրեցին, որ իսլամիզմը այդքան էլ կենսունակ չէ համարժեք արձագանքելու գոյություն ունեցող մարտահրավերներին և դառնալու արաբական պետությունների հավասարակշռված զարգացման երաշխիք:

• Արաբական երկրներում հասարակական-քաղաքական զարգացումների հեռանկարները և դրանցում իսլամի դերակատարության հարցը դեռևս անորոշ են: Օրակարգում են արաբական երկրներում ազատ ու արդար ընտրությունների, բազմաբնեռ քաղաքական համակարգի, սոցիալական արդարության, տնտեսական առաջընթացի զարգացման հետ կապված հարցեր: Արաբական երկրներում գլուխ բարձրացող սալաֆիական շարժումներն առաջ են քաշում Ումմայի կազմակերպման նոր՝ դասական միջնադարյան մոտեցումներ, ինչը հակասության մեջ է մտնում ոչ միայն արդիականության, այլև Մերձավոր Արևելքի բարեփոխումների ու արդիականացման տարբեր հայեցակարգերի հետ: Ի վերջո ինչ դեր կունենա իսլամն «արաբական գարնան» դեպքերից հետո, ցույց կտա ժամանակը: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ արաբական երկրների հասարակական-քաղաքական բարեփոխումների իրականացման համար ոչ միայն երկար ժամանակ, այլև մեծ ռեսուրսներ ու նպաստավոր պայմաններ են անհրաժեշտ՝ անկախ այն հանգամանքից՝ այդ բարեփոխումները կրոնական, թե աշխարհիկ արժեքների համատեքստում կիրականացվեն: Այսօր արաբական իսլամական երկրներում կան մի շարք օբյեկտիվ դժվարություններ (ժողովրդագրական աճի բարձր տեմպեր, բնակլիմայական ոչ բարենպաստ պայմաններ, արտաքին միջամտություն, անվտանգության խնդիրներ, ոչ բարենպաստ վիճակում ժառանգություն եկած տնտեսություն, նոր աշխատատեղերի ապահովման հարց, մոլեկրոնության, կրոնական ծայրահեղականության և արմատականության հարաճուն դրսևորումներ, սոցիալական այլևայլ հիմնահարցեր), որոնք լրջագույն խնդիրներ են ցանկացած վարչակարգի համար: